

ΠΛΑΤΩΝ

ΣΥΓΓΡΑΜΜΑ ΠΕΡΙΟΔΙΚΩΝ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΩΝ
ΚΑΙ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΩΝ

ΕΚΔΙΔΟΜΕΝΟΝ ΚΑΤΑ ΜΗΝΑ

ΥΠΟ ΤΟΥ

ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΚΟΥ

ΣΥΛΛΟΓΟΥ

ΕΤΟΣ Α΄.-ΤΟΜΟΣ Α΄.

(Ὅτι ἐστὶ περὶ τοῦ ἄν θειοτέρου ἀνθρώπου
βουλευσάτω ἢ περὶ παιδείας καὶ αὐτοῦ καὶ
τῶν αὐτοῦ οἰκείων. (Πλάτ. Θιάγης.)

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΕΚ ΤΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ Κ. Ν. ΦΙΛΑΔΕΛΦΕΩΣ

—
1879

ΚΕΦ. Γ'.

Ἀπὸ Φρειδερίκου τοῦ Μ. μέχρι τῆς σήμερον.

§ 131.

Ἐν τῷ μέσῳ τῶν ὑποδηλωθεισῶν τούτων ἀντιδράσεων, εἰς ἃς καὶ τοῦτο προσθετέον, ὅτι καὶ ἡ Γαλλικὴ γλῶσσα εἶχεν ἀρχίσει νὰ εἰσχωρῆ καὶ νὰ διαδίδηται καὶ εἰς τὰ γυμνάσια, ἀναφαίνεται Φρειδερίκος ὁ Μ. μεθ' οὗ κολοσσαία παρουσιάζεται τῶν γραμμάτων ἢ ἐπὶ τὰ κρείττω τροπῇ. Οὐσιώδεις καὶ λίαν ἀξίας λόγου πηγὰς εἰς κατανόησιν τῆς παιδαγωγικῆς διαμορφώσεως κατὰ τὸν χρόνον Φρειδερίκου τοῦ μεγάλου ἔχομεν τοῦ Νειτχαμμέρου τὴν συγγραφὴν «*Der streit des Philanthropismus et Humanismus in der Theorie des Erziehungsunterrichts unserer Zeit,*» καὶ τοῦ Ἐγγέλου τὴν «*κρίσιν περὶ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης.*» Ἐν τούτοις πρὸ τοῦ Μ. Φρειδερίκου δὲν ὑπῆρχον ἀκόμη τόσον οὐσιώδεις καὶ σημαντικαὶ πραγματικαὶ ἀντιφάσεις· καὶ παρουσιάζεται μὲν ἐπ' αὐτοῦ πῶς ἤδη ἔτοιμος ὁ πραγματισμὸς (*Realismus*) ἐν τοῖς γυμνασίοις, ἀλλ' ὅμως τῆς δημοτικῆς συνειδήσεως καὶ ἰσχυρότατος λόγος. Καὶ πῶς λοιπὸν κατορθοῦται τοῦτο;

(Ἔπεται συνέχεια.)

ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΠΑΙΔΕΥΣΙΣ

ΚΑΙ ΚΑΘΟΛΙΚΗ ΨΗΦΟΦΟΡΙΑ.

Le peuple qui a les meilleurs écoles est le premier peuple; s'il ne l'est pas aujourd'hui, il le sera demain.

J. SIMON—L'École.

Ὅταν ὁ Πλάτων, ἀπογοητευθεὶς ἐκ τῆς ἀρξασμένης κοινωνικῆς καὶ πολιτικῆς ἀκοσμίας καὶ ἀποσυνθέσεως τῆς ἐποχῆς αὐτοῦ, ἀπεσύρετο ἐν τῷ ἀσύλῳ τῆς ἰδίας σκέψεως καὶ ἀτομικότητος, διὰ δὲ τῆς εὐρείας αὐτοῦ διανοίας ἐδημιούργει νέον κοινωνικὸν κόσμον, τολμηρὰν σύνθεσιν πολιτικῆς ἰδέας, καὶ ἔγραψε τὴν *Πολιτείαν*, τὸ ὑψιπετέστερον τοῦτο προϊόν τῆς πολιτικῆς συλλήψεως πάντων τῶν αἰώνων, ξένον ἐν τούτοις πρὸς τὰς ἀνάγκας καὶ τὰς ἀξιώσεις τῆς πραγματικότητος, διετύπου τὴν ἀκόλουθον πρὸς τοὺς συγχρόνους αὐτοῦ καὶ τὰς κατόπιν γενεὰς νοουθεσίαν: «Ἐὰν μὴ ἢ οἱ φιλόσοφοι βασιλεύσωσιν ἐν ταῖς πόλεσιν ἢ οἱ βασιλεῖς τε νῦν λεγόμενοι καὶ δυναῖσται φιλοσοφήσωσι γνησίως τε καὶ ἱκανῶς καὶ τοῦτο εἰς ταύ-

τὸν ζυμπέση, δύναμεις τε πολιτικὴ καὶ φιλοσοφία, τῶν δὲ νῦν πορευομένων χωρὶς ἐφ' ἑκάτερον αἰ πολλὰ φύσεις ἐξ ἀνάγκης ἀποκλεισθῶσιν, οὐκ ἔστι κακῶν παῦλα — ταῖς πόλεσι, δοκῶ δ' οὐδὲ τῷ ἀνθρωπίνῳ γένει, οὐδὲ αὕτη ἢ πολιτεία μήποτε πρότερον φυῆ τε εἰς τὸ δυνατὸν καὶ φῶς ἡλίου ἴδῃ, ἣν νῦν λόγῳ διεληλύθαμεν »¹ Οὐδεὶς τότε ἴσως κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους τῆς ἀρχομένης πτώσεως τοῦ ἐλληνικοῦ πνεύματος ἐμελέτησεν, ἢ προσέσχε τοῦλάχιστον τὸν νοῦν εἰς τὰ θέσφατα ταῦτα τοῦ μυσταγωγοῦ τῆς Ἀκαδημείας καὶ ἢ Πολιτείας, μεγαλοπρεπῆς πτησίσι ὄνειροπόλου πνεύματος, ἀπωλέσθη, ἐλάχιστον ἶχνος ἀπολιποῦσα, ἐν μέσῳ τῶν πυκνῶν σκιῶν, αἵτινας ἐκάλυπτον τὸν οὐρανὸν τῆς φθινούσης ἐλληνικῆς κοινωνίας.

Τί ἐσκέπτετο ἄρα ὁ θεωρητικὸς τῆς Πολιτείας, ἀπαιτῶν τὴν φιλοσοφίαν ἀπὸ τοῦ ἀνθρώπινον γένος, οἷον πανάκειαν τῶν κατατρυχόντων τὴν κοινωνίαν δεινῶν καὶ σωτηρίαν; Τίς ἦτο ἡ ἀληθὴς ἔννοια τῶν λόγων αὐτοῦ, ζητοῦντος νὰ φιλοσοφήσῃ πρῶτον τὸ ἀνθρώπινον γένος, οὕτω δὲ πολιτευόμενον νὰ εὐδαιμονήσῃ; Ὁ ἀρχαῖος κόσμος ἐθάπτετο ὑπὸ τῆς ἐρείπιά του, πρὶν ἢ ἡ κοινωνία ἐμβριθῶς μελετήσῃ καὶ ὀριστικῶς ἐπιλύσῃ τὸ ὑπὸ τῆς Σφιγγὸς τῆς Ἀκαδημείας τεθὲν τοῦτο αἴνιγμα· ἀτελεῖ συλλαβῶν τὴν ἔννοιαν τῶν ὄρων τῆς κοινωνικῆς προόδου, κατέρρειεν, ἀφ' ἐνός μὲν ἐν μέσῳ τῆς μελαγχολίας καὶ τῆς ἀποκαρτερήσεως τῶν Στωϊκῶν, ἀφ' ἑτέρου δὲ ὑπὸ τὰς ὠρυγὰς τῆς εὐωχίας καὶ τῶν ὀργίων τῶν Ἐπικουρείων, πραγματοποιῶν οὕτως ἐν τῇ ἱστορικῇ αὐτοῦ ἀναπτύξει τὴν κοινὴν μοῖραν παντὸς ἀνθρώπινου ὄντος, κατ' ἀνάγκην κυοφοροῦντος ἐν τῇ ἐσωτερικῇ ζωῇ καὶ οὐσίᾳ αὐτοῦ ἀναπόδραστα τὰ σπέρματα τοῦ θανάτου.

Ταύτην τὴν φωτεινὴν σκέψιν ἔρριπτεν εἰς τὴν μελέτην τῆς ἀνθρωπότητος ὁ θεῖος ὀπτασιαστής. Ἡ ἱστορικὴ ἐπὶ τῶν ἡμερῶν αὐτοῦ πείρα, ἔμπνευσίς τις προφητικὴ, ἣτις ἀείποτε ἐπέρωσε τὴν διάνοιαν τοῦ φιλοσόφου, καθίστων πολυσήμαντον τὸ δόγμα τοῦτο, τὸ ὁποῖον ἐδεῖτο καταλλήλου μόνον κοινωνίας, ὅπως ὀριστικὴν λάβῃ ὑπόστασιν ἐν ὅλῃ αὐτοῦ τῇ ἀληθείᾳ καὶ πραγματικότητι. Ἐκτοτε ἡ ἀνθρωπότης ὑπὸ διαφόρους πολυτάκτους τύπους, ἀλλὰ κατὰ τὸ αὐτὸ ἀείποτε πνεῦμα ἀπεπειράθη τὴν ἐξεύρεσιν καταλλήλου λύσεως, δυναμένης νὰ ἐπενέγκῃ τὴν ἀρμονίαν ἐν τῷ κοινωνικῷ αὐτῆς βίῳ, τὴν κτήσιν τοῦ πόθου ἐκείνου ἐν τῇ ἱστορικῇ αὐτῆς ἀναπτύξει, οἷον ὄνειροπέλει αὐτὸν ὁ δημιουργὸς τῆς Πολιτείας, μάτην ἀναμένων τὴν πραγμάτωσιν αὐτοῦ παρὰ γενεᾶς, ἐν τῇ καρδίᾳ τῆς ὁποίας ἢ ἀτομικὴ ἀποψις καὶ ὁ ἐγωϊσμὸς εἶχον στεριώσει πᾶσαν πηγὴν καθολικωτέρας σκέψεως καὶ ἐνεργείας. Παρῆλθον αἰῶνες ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, ἐτελέ-

¹ Πολιτ. Ε'. 473, Δ. ε.

εθθησαν ἐπαναστάσεις καὶ μεταβολαί, νέα προσθέσασαι ἱστορικὰ στρώματα ἐν τῇ σφαίρᾳ τοῦ ἀνθρωπίνου βίου, ἡ δὲ ἱστορία, ἀπὸ τοῦ περιφανοῦς αὐτῆς ὀκρίβαντος, μάτην πρόκειται περιφανὲς δίδαγμα τῆς ἀληθοῦς ἐννοίας τῶν θεσφάτων τοῦ φιλοσόφου τῆς Πολιτείας. Καὶ σήμερον, ὡς πρὸ δισχιλίων καὶ ἐπέκεινα χρόνων, ἡ ἀνθρωπίνη κοινωνία κέκληται ἀείποτε, οἶονεὶ μὴδὲν διδαχθεῖσα, μὴδὲν μαθοῦσα, νὰ ἐξεύρη τὴν προσήκουσαν λύσιν—τῆς παύλας τῶν κακῶν ταῖς πόλεις οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ τῷ ἀνθρωπίνῳ γένει.

Α΄.

Ἡ ἑλληνικὴ κοινωνία, ὑπὲρ πᾶσαν ἄλλην τοιαύτην ἐν τῇ ἀρχαιότητι, περὶ πολλοῦ ποιησαμένη τὴν ἠθικὴν αὐτῆς ἀνάπτυξιν καὶ ἀνατροφὴν, εἰ καὶ ἐν βραχυτάτῳ χρόνῳ, κατώρθωσεν ἐν τούτοις νὰ πραγματώσῃ εἰς μέγαν βαθμὸν τὸ ἰδανικὸν ἐκεῖνο τῆς πνευματικῆς χειραφεσίας καὶ ἀνεξαρτησίας τοῦ ἀτόμου, τὸ ὁποῖον μετὰ ζήλου ὀφείλει νὰ ἐπιδιώκῃ πᾶσα κοινωνία. Ἐκ τῶν περισωθεισῶν μέχρις ἡμῶν ἱστορικῶν εἰδήσεων συμπεραίνομεν, ὅτι ἡ πνευματικὴ ἀνατροφή καὶ παιδεία ἦτο τὸ πρῶτον καὶ κυριώτατον τῶν ἐλευθέρων ἐκείνων πολιτειῶν μέλημα, τὸ δὲ ἀκόλουθον ὑπὸ τοῦ Αἰλιανοῦ μνημονευόμενον ἀνέκδοτον περιφανῶς μαρτυρεῖ τὰς ἀπόψεις τῆς ἀρχαίας πολιτείας περὶ τῆς σημασίας καὶ τῆς ἰσχύος τῆς ἀνατροφῆς καὶ τῆς ἐκπαιδεύσεως ἐν κοινωνίᾳ ἐλευθέρᾳ ὀργανωμένη: «Ἡνίκα τῆς θαλάσσης ἤρξαν Μυτιληναῖοι, τοῖς ἀφιστῆμένοις τῶν συμμάχων τιμωρίαν ἐκείνην ἐπήρτησαν, γράμματα μὴ μανθάνειν τοὺς παῖδας αὐτῶν, μὴδὲ μουσικὴν διδάσκεισθαι· πασῶν κολάσεων ἠγησάμενοι βαρυτάτην εἶναι ταύτην, ἐν ἀμουσίᾳ καὶ ἀμαθίᾳ καταβιῶναι.»¹

Ἡ πολιτεία, ὁ ἀπόλυτος οὗτος ἐν τῷ ἠθικῷ κόσμῳ δεσπότης, ἦτο αὐτεπαγγέλτως καὶ ὁ παιδαγωγὸς τῆς κοινωνίας· οἱ δὲ καθεστηκότεις νόμοι ἐξήρτων ἀπ' αὐτῆς τὰ ἀφορῶντα τὴν ἀνατροφὴν τοῦ πολίτου καθ' ὅλα τὰ στάδια τῆς ἐκπαιδεύσεως· τυραννία ἀναμφιβόλως κατὰ τὰς νεωτέρας περὶ ἐλευθερίας θεωρίας, στεροῦσα τὸν πολίτην τῆς αὐτοβουλίας ἐκείνης, ἥτις εἶναι ἀναγκαῖος ὅρος τῆς ἀναπτύξεως τῶν κοινωνιῶν, ἀλλὰ συγγνωστὴ καὶ καταληπτὴ διὰ τὴν φύσιν καὶ τὴν ἀποστολὴν τῆς πολιτείας ἐκείνης, ἐντὸς τῶν τειχῶν ὀρισμένης πόλεως περικεκλεισμένης.

Ἡ ἀρχαία πολιτεία ἔφερε τὸν τύπον καὶ τὸν χαρακτῆρα οἰκογενείας· ἡ παράδοσις ἀνεβίβαζεν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον τὴν ἀρχὴν τῆς πόλεως εἰς ἓνα γενάρχη, θεμελιωτὴν, πολλάκις δὲ καὶ ἐφέστιον αὐτῆς προστάτην· συνεπῶς ὅλα τὰ μέλη τῆς πολιτείας ἐθεωροῦντο ἀπόγονοι μιᾶς καὶ τῆς αὐ-

¹ Ποικίλης ἱστορίας I. VII, XV.

τῆς ἀρχηγόνου οἰκογενείας, κατὰ τὰ αὐτὰ ἔθιμα καὶ τοὺς αὐτοὺς νόμους κυβερνωμένης. Καὶ ἐντεῦθεν ἡ διαρκὴς τυραννία, ἣν ἐξήσκει ἡ πολιτεία, εἰς ἀνώτερόν τι ὄν τὴν ἀρχὴν ἀνάγουσα καὶ δίκην γενάρχου ἀξιοῦσα τὴν διεύθυνσιν τῶν μελῶν τοῦ κοινωνικοῦ σώματος.

Ἡ μουσική, ἡ παιδείσις ἐν τῇ εὐρείᾳ αὐτῆς ἐννοίᾳ, ἦτο κατ' ἐξοχὴν τὸ γνῶρισμα λαοῦ ἐλευθέρου καὶ ἀνεξαρτήτου. Καὶ εἰς τίνα ἄλλα αἷτια ν' ἀποδοθῇ ὁ ὠραῖος καὶ εὐγενὴς ἐκεῖνος πολιτισμὸς, τοῦ ὁποίου τὰ ἴχνη καὶ ἡ φυσιογνωμία οὐδέποτε θέλουσιν ἀπολεσθῆ ἐν τῇ ἱστορίᾳ, ἢ νὰ θεωρηθῇ ὡς τὸ παραχγόμενον καθολικῆς τοῦ λαοῦ παιδείσεως καὶ ἀναπτύξεως; Δὲν ἦσαν ἀναμφιβόλως μεμονωμένα ἀτομικότητες, ξένα πρὸς τὸν ἄλλον κόσμον, οἷον φωτειναὶ πυραμίδες ἐν μέσῳ τῆς ἐρήμου δεικνύουσαι τὸν ἀρχαῖον πολιτισμόν, οἱ ἄνδρες ἐκεῖνοι, παρ' οἷς συγκεντροῦται ὅ,τι μέγα καὶ ἐξοχὸν παρήγαγε τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα ἐν τῇ σταδιοδρομίᾳ αὐτοῦ διὰ τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς ἱστορίας. Ἡ ἐμφάνεια τῶν μεγάλων ἀνδρῶν δὲν εἶναι τύχαιόν τι γεγονὸς γεννήσεως, εἶναι ἀποτέλεσμα μακρᾶς, ἐμμόνου ἐργασίας ἐνὸς ἔθνους καὶ μιᾶς κοινωνίας. Ὁπόσης σκέψεως, ὀπίσου πόνου τοῦ ἐλληνισμοῦ ἐγένετο ἀνάγκη πρὸς παραγωγὴν ἐνὸς Αἰσχύλου, ἐνὸς Φειδίου, ἐνὸς Περικλέους, ἐνὸς Ἀριστοτέλους! Ὁ Φειδίης ἀπεικάζων τὴν Ἀθηνᾶν ἢ τὸν Ὀλύμπιον Δία, ὁ Αἰσχύλος διατραγωδῶν τὰ πάθη τοῦ ἀνθρώπου ἐν τῷ Προμηθεῖ, δὲν ἐξέφραζον μόνον ἀτομικόν τι αὐτῶν ἰδεῶδες, προσωπικὴν τινα σκέψιν, ἦσαν ἀπλοῖ ἀντιπρόσωποι καὶ παραγωγοὶ ἐθνικῶν αἰσθημάτων καὶ σκέψεων, διερμηνεῖς τῆς ἰδέας λαοῦ, ἐνατενίζοντες καὶ αἰσθανομένου ἐν τοῖς δημιουργήμασι τοῦ τεχνίτου ἢ τοῦ συγγραφέως ἴδια συναισθήματα καὶ πάθη, τὴν ἀπεικασίαν καὶ προσωποποίησιν τοῦ ἰδίου ἐσωτερικοῦ κόσμου, ἐξωτερικὴν λαμβάνοντες οὐσίαν καὶ ὑπόστασιν.

Ἀντίθετον φαινόμενον παρίστησιν ἡ Ῥώμη, οὐδέποτε αἰσθανθεῖσα τὴν ἀνάγκην τῆς καλλιιεργείας τοῦ πνεύματος, ἣτις ἀποτελεῖ τὴν σημασίαν καὶ τὴν εὐγένειαν τοῦ ἐλληνικοῦ πολιτισμοῦ. Ἐθνος στρατιωτικὸν καθ' ὀλοκληρίαν, οἰκτρῶς παρημέλησε τὴν δημοσίαν αὐτοῦ παιδείσιν καὶ τὴν πνευματικὴν βελτίωσιν, καὶ ἐντεῦθεν ἡ θλιβερὰ ἐκείνη πτώσις κατὰ τὴν παρακμὴν τοῦ δημοσίου αὐτοῦ βίου, ἣτις ἀποτελεῖ μίαν τῶν λυπηροτάτων σελίδων τῆς ἀνθρωπίνης ἱστορίας. Οὔτε ἐπὶ τῆς δημοκρατίας, οὔτε ἐπὶ τῆς αὐτοκρατορίας κατενοήθη ἡ ἀνάγκη καθολικῆς τινος παιδείσεως, ἥς ἐν μέρει μόνον ἐτύγχανον αἱ ἀνώταται τῆς κοινωνίας τάξεις· ὁ πνευματικὸς βίος τοῦ Ῥωμαϊκοῦ λαοῦ εἶναι ἀμυδρὰ ἀντιγραφή, σκιαύγειά τις μόνον τῆς λαμπρότητος τοῦ ἐλληνικοῦ πολιτισμοῦ· ἀπόλυτος στρατιω-

τικὴ καὶ διοικητικὴ συγκέντρωσις, ἀπορροφήσασα πᾶσαν ἰκμάδα ζωῆς καὶ αὐτενεργείας τοῦ ἔθνους, ἀπεμάρανε διὰ τοῦ χρόνου πᾶσαν τοῦ κοινωνικοῦ ὀργανισμοῦ ζωτικότητα. Παράδοξον· εἰ καὶ τρόφιμοι τῆς ἑλληνικῆς παιδείσεως καὶ ἐπιστήμης οἱ μεγάλοι ἐπαναστάται, οἱ τολμηροὶ ἐκεῖνοι μεταρρυθμίσται τῆς ῥωμαϊκῆς ἱστορίας, οἱ Γράκχοι, ὁ Καῖσαρ, ὁ Αὐγουστος, ἐν ταῖς ἀνατρεπτικαῖς αὐτῶν ἐπιχειρήσεσιν, οὐδέποτε κατενόησαν τὸν ἀληθῆ παράγοντα τῆς εὐδαιμονίας καὶ τῆς συντηρήσεως ἐνὸς ἔθνους — τὴν παιδείου αὐτοῦ· ἡ ἐθνικὴ ζωὴ ἦτο κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἦττον μηχανή, ἐνεργοῦσα κατὰ τὴν βούλησιν τοῦ κέντρου· αὐτὸς δὲ ἐπὶ τοῦ θρόνου τῶν Καيسάρων ἐστεμμένος ἐνθουσιαστῆς τῆς στωϊκῆς αἰρέσεως, ἐν ταῖς ἀσκητικαῖς αὐτοῦ μελέταις, ἠκιστα φαίνεται κατανοήσας ποῦ ἔγκειται ἡ ἀληθῆς ἐννοια τῆς ἠθικότητος καὶ τῆς ἰσχύος ἐνὸς ἔθνους. Καὶ οὕτως ἐχαλαρώθη, ἀποτριβεῖσα ἐπὶ τέλους, ἐλλείψει ἐλαίου ἢ μηχανῆ τῆς ῥωμαϊκῆς πολιτείας.

Ὁ Χριστιανισμὸς, συλλαβὼν τελειοτέραν τὴν ἰδέαν τῆς ἀναπτύξεως τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς κοινωνίας, ἀπεπειράθη ἐν ταῖς πρώταις αὐτοῦ ἡμέραις νὰ ἐπιτελέσῃ ὅ,τι δὲν ἠδυνήθη ἡ ῥωμαϊκὴ αὐτοκρατορία· δεδιωγμένος τῆς κυβερνήσεως, ἀνεκάλυψε τὸ μέγα μυστήριον τῆς ἰσχύος αὐτοῦ ἐν τῷ ἐλευθέρῳ συνεταιρισμῷ, ἐν τῇ ἠθικῇ καὶ πνευματικῇ παιδείῳ τοῦ ἀτόμου καὶ τῆς κοινωνίας. Ἐν ἔτι βῆμα πρὸς τὴν πρόοδον· κατενόησε τὸν ἄνθρωπον ἐλεύθερον κοινωνικὸν ὄν, δρῶντα καὶ ἔξω τῆς σφαίρας τῆς πολιτείας, τοῦθ' ὅπερ ἠρνεῖτο αὐτῷ ἡ ἀρχαία πολιτικὴ θεωρία. Ἀπέναντι τῆς ἐγωϊστικῆς ἐκείνης κοινωνίας, ἐλαυνομένης ὑπὸ τῶν παθῶν καὶ τῶν ἐνστίκτων τοῦ ταπεινοτέρου αἰσθητισμοῦ, ἡ νέα ἐκκλησία προανήγγειλε τὴν χειραφεσίαν τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος· οὕτως ἐκρατύνθη ἐν τῇ πάλῃ, θριαμβεύσασα ἐπὶ τέλους ἐν τῷ ἀγῶνι· ἀλλὰ, κατισχύσασα, ἀναβᾶσα ἐπὶ τοῦ αὐτοκρατορικοῦ θρόνου, παρεγνώρισεν ἑαυτὴν καὶ τὴν ἀποστολὴν αὐτῆς· — διδακτικὸν θέαμα διὰ πᾶσαν ἀρχὴν καὶ ἰδέαν ἀξιούσαν κατὰ τὸ ἴδιον πρότυπον νὰ διαμορφώσῃ τὴν κοινωνίαν· ἐκείνη, ἣτις ἀγωνιζομένη ὑπὲρ τοῦ ἀληθοῦς, συνετέλεσε νὰ παραγάγῃ τὸν ἡρωϊσμὸν ἐκεῖνον τοῦ πνεύματος καὶ τῆς καρδίας, τὸν διακρίνοντα τοὺς πρώτους αἰῶνας τοῦ χριστιανισμοῦ, θριαμβεύσασα ἤδη, καταχρασθεῖσα τὴν δύνάμιν τῆς, κατεβίβασε τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα μέχρι τοῦ βαθμοῦ ἐκείνου τῆς ταπεινώσεως, ἐν ᾧ βλέπομεν αὐτὸ κυλινδούμενον κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ μέσου αἰῶνος· ἦτο ὀδυνηρὰ ἀληθῶς ἐκείνη ἡ λιποθυμία· μακρὰ νύξ, οὐδ' ὑφ' ἐνὸς καταυγαζομένη ἄστρου· ἡ εὐγενὴς παράδοσις τοῦ ἀρχαίου πολιτισμοῦ

δικόπη, πνευματική δὲ καὶ πολιτική δουλεία ἀνέστειλαν πάσης προόδου τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα.

Ἡ Ἀναγέννησις τελεῖται ὑπὸ τοὺς οἰωνοὺς τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ. Περὶ τὸν ἐνδέκατον αἰῶνα ἰδρύνονται τὰ πανεπιστήμια, ἐργαστήρια τῆς κυοφορουμένης προόδου· ἐν Βονωνίᾳ ἡ μελέτη τοῦ ῥωμαϊκοῦ δικαίου καὶ βραδύτερον ἡ εἰσαγωγή τοῦ Ἀριστοτέλους ἐν τῇ ἐπιστήμῃ διὰ τῶν Ἀράβων, ὡς τοῦ αὐτοῦ εἶνα πάσης γνώσεως, προοιμιάζουσι τὴν ἐξέγερσιν τῶν λαῶν ἀπὸ τῆς ἀγλῦος τῆς ἀμαθείας· ἡ ἀλήθεια λαμβάνει ὀσημέραι σάρκα καὶ πραγματικότητα, ἥς τὴν ἰσχυρὰν ἐπίδρασιν ἀναγκάζεται πολὺ λάκεις νὰ αἰσθανθῆ καὶ αὐτὴ ἡ ἀνὰ τὰ σκότει παπταίνουσα καὶ πολεμῶς πρὸς πᾶσαν πρόοδον διατεθειμένη καθολικὴ ἐκκλησία.

Τὸ πανεπιστήμιον, εὐγενὲς ἱερὸν τοῦ νέου τῆς Εὐρώπης βίου, φυτώριον ζωηρᾶς βλαστήσεως, καθίσταται ὁ κυριώτατος μοχλὸς τῆς διανοητικῆς καὶ ἠθικῆς ἀποστολῆς τῶν νέων ἰδεῶν, αἵτινες ἄρχονται ταράσσουσαι, δίκην ῥιπῆς ἀνέμου, τὰ ἀκίνητοῦντα ρεῖθρα ταλματώδους λίμνης. Ἀπὸ τοῦ πανεπιστημίου δὲ ἐξέρχονται οἱ μέγιστοι τῶν ἀνδρῶν τῆς Ἀναγεννήσεως καὶ τῆς Μεταρρυθμίσεως, οἵτινες προανεκαίνισαν τὸν πνευματικὸν βίον τῆς νεωτέρας Εὐρώπης.

Ἡ Μεταρρύθμισις ἀπέρρεεν ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τῆς ἐλευθέρως προσωπικότητος· ἦτο ἡ ἀνάστασις τοῦ ἀτόμου ἐλευθέρου, ἀνεξαρτήτως σκεπτομένου καὶ δρῶντος ἐν τῇ κοινωνίᾳ. Ἐντεῦθεν αἱ προσπάθειαι τοῦ Λουθήρου ὑπὲρ τῆς καθολικῆς παιδεύσεως. Ζωηρὸν ὑπὲρ αὐτῆς ἐνδιαφέρον διαπνέει ἅπαντα τὰ συγγράμματα καὶ τὰς ἐνεργείας τοῦ μεγάλου μεταρρυθμιστοῦ. Ἐφρόνει ὅτι ἡ ὀλιγωρία τῶν παιδῶν εἶναι ἡ ἀφορμὴ τῆς ἐκπτώσεως τῆς χριστιανωσύνης καὶ ἔγραφε τὰ ἐπόμενα ἀξιομνημόνευτα λόγια εἰς τοὺς δημοτικοὺς συμβούλους καὶ ἄρχοντας τοῦ γερμανικοῦ λαοῦ, ζητῶν παρ' αὐτῶν τὴν σύστασιν σχολείων: «Πράγματι μεταξὺ πάντων τῶν ἀμαρτημάτων, δι' ὧν δυνάμεθα νὰ ἐπιβαρυνθῶμεν ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ, οὐδὲν ἐστὶν ἄξιον τοσοῦτον αὐστηρᾶς τιμωρίας, ἢ τὸ ἀμάρτημα, δι' οὗ καθιστάμεθα ἔνοχοι ἐνώπιον τῶν παιδῶν, παραμελοῦντες τὴν παιδεύσιν αὐτῶν καὶ τὴν ἀνατροφὴν. . . Ὁ ἀληθὴς πόλεός τινος πλοῦτος, ἡ σωτηρία αὐτῆς καὶ ἡ ἰσχὺς ἔγκεινται ἐν τῇ κτήσει πολιτῶν πεπαιδευμένων, ἐντίμων, καλῶς ἀνατεθραμμένων. Ἄν δὲ σήμερον εἶναι τοσοῦτον σπανία ἡ συνάντησις παρομοίων πολιτῶν, τίνες εἰ μὴ σεῖς, ἄρχοντες, οἱ ὑπόλογοι, ἐπιτρέψαντες νὰ αὐξάνωσι δίκην δένδρων ἐν τῷ δάσει; Ἡ ἀμαρτία εἶναι δι' εἶνα λαὸν ἐπικινδυνωτέρα τῶν ὀπλῶν τοῦ ἐχθροῦ. . . . Φρονῶ ὅτι ὁ ἄρχων ὀφείλει νὰ ὑποχρεώνη τοὺς πολίτας ἵν' ἀποστέλλωσι

τὰ παιδιά αὐτῶν εἰς τὸ σχολεῖον. Ἐφῶντι, ἂν ἡ ἀρχὴ δικαιούται ἐν χρό-
νοις πολέμων νὰ ἐξαναγκάζη τοὺς δυναμένους νὰ ὀπλοφορῶσι νὰ λαμβ-
βάνωσι τὸν δερμάτινον σάκκον καὶ τὴν σκωριῶσαν αὐτῶν λεπίδα, πόσω
μᾶλλον δὲν δικαιούται νὰ ἐξαναγκάζη τοὺς ὑπηκόους ἵν' ἀποστέλλωσι τὰ
παιδιά αὐτῶν εἰς τὸ σχολεῖον.»¹

Ἐταῖρος τοῦ Λουθήρου ἐν τοῖς ἀγῶσι τῆς μεταρρυθμίσεως, ὁ *Bugen-*
hagen, εἶναι ὁ πρῶτος διοργανωτὴς τῆς δημοτικῆς παιδεύσεως ἐν Γερμα-
νίᾳ· ἡ δοθεῖσα ὠθησις δὲν σταματᾷ· διαμαρτυρόμενοι Γερμανοὶ ἡγεμόνες
ἀμιλλῶνται ἐπὶ τῇ προαγωγῇ καὶ ἀναπτύξει τοῦ λαοῦ, ἧς ἀσφαλέστατα
τίθησι θεμέλια ἐν Πρωσίᾳ *Φρειδερίκος ὁ μέγας* διὰ τοῦ ἐν ἔτει 1763
δημοσιευθέντος γενικοῦ κανονισμοῦ τῶν *Σχολείων*, πρὸς ἐκτίμησιν τοῦ
ὁποίου παρατίθεται ὡδε τὸ πρῶτον αὐτοῦ ἄρθρον: «Πρὸ παντὸς ἐπιθυ-
μοῦμεν ἵνα οἱ ἡμέτεροι ὑπήκοοι συγγενεῖς, κηδεμόνες, κύριοι, πέμπωσιν
εἰς τὸ σχολεῖον τὰ παιδιά, ὧν τὴν εὐθύνην ὑπέχουσιν, ἄρρενα καὶ θήλαια
ἀπὸ τοῦ πέμπτου αὐτῶν ἔτους, τηρῶνται δ' ἐν αὐτῷ διαρκῶς μέχρι τοῦ
δεκάτου τρίτου ἢ δεκάτου τετάρτου ἔτους τῆς ἡλικίας. Τὰ παιδιά δὲν
δύνανται νὰ καταλίπωσι τὸ σχολεῖον, οὐ μόνον πρὶν ἢ διδασθῶσι τὰς
οὐσιώδεις ἀρχὰς τοῦ χριστιανισμοῦ, γινώσκωσι δὲ τὸ γράφειν καὶ ἀναγι-
νῶσκειν καλῶς, ἀλλὰ προσέτι πρὶν ἢ ὧσιν εἰς κατάστασιν ν' ἀποκριθῶσιν
εἰς τὰς ἀπευθυνθησομένας αὐτοῖς ἐρωτήσεις κατὰ τὰ ὑπὸ τῶν ἡμετέρων
πρεσβυτερίων ἐπιδοκιμασθησόμενα διδακτικὰ βιβλία.»² Τὸ δὲ παράδειγμα
τοῦτο τῆς Πρωσίας ἔσπευσαν ἀμέσως νὰ μιμηθῶσιν ἡ Ἑλβετία, ἡ Ὀλ-
λανδία, παρέχουσαι οὕτω πραγματικὴν ὑπόστασιν εἰς τὰς ἀρχὰς τῆς
Μεταρρυθμίσεως, αἵτινες ἤρξατο ἤδη κυοφοροῦσαι ἐν τῷ πνεύματι τῆς
εὐρωπαϊκῆς κοινωνίας.

Δια τοῦ δεκάτου ὀγδόου αἰῶνος, διὰ τῆς φιλοσοφίας αὐτοῦ διαχέονται
ἀνὰ τὴν ἐπιστήμην τῆς κοινωνίας ἀκτίνες ζωηρότεραι καὶ τηλαυγέστε-
ραι· ἀνῆκον μεταξὺ τῶν ἐπιλέκτων τῆς ἱστορικῆς ταύτης περιόδου οἱ
σκαπανεῖς ἐκεῖνοι τοῦ παρελθόντος, οἵτινες, ὡς ὁ Ἰωάννης Ἰάκωβος Ρουσ-
σώ, διαμαρτυρόμενοι ἤνοιξαν τοὺς ἀσκοὺς τοῦ Αἰόλου τῆς Ἐπαναστά-
σεως, ἵνα χύσῃσι τὸν ἄνεμον τῆς ἐξεγέρσεως ἀνὰ πᾶσαν γωνίαν τῆς λη-
θαργούσης εἰσέτι Εὐρώπης. Ὁ Αἰμύλιος—*das Naturevangelium der Er-*
ziehung—ὡς ἀπεκάλεσεν αὐτὸν ὁ *Gaethe*, ἦτο ἡ διατύπωσις τῶν ἰδεῶν τῆς
ἀρχομένης ἀναστάσεως· δὲν στερεῖται ἀληθῶς καὶ οὗτος ἐλαττωμάτων,

¹ *An den christlichen Adel deutscher Nation von des geistlichen Standes
Besserung.*

² Παρὰ *Jules Simon*—*l'École.*

ὡς ἅπαντα τὰ βιβλία τοῦ ἰδιορρύθμου φιλοσόφου· ἀλλ' εἶναι ἀτίμητον κατὰ τὰ προτερήματα· ἐπανερχόμενος εἰς τὴν φύσιν, ἥτις τοσοῦτον εἶχε παραγνωρισθῆ μέχρι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, καὶ τῆς ὁποίας τοσοῦτον ἠσθάνθη τὴν γοητείαν καὶ τὴν εὐεργετικὴν ἐπίδρασιν ὁ συγγραφεὺς τοῦ Αἰμυλίου, ἐτίθει τὰ θεμέλια τοῦ νέου παιδαγωγικοῦ συστήματος, ἀπορρέοντος κατ' ἐξοχὴν ἀπὸ τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως καὶ ἐπ' αὐτῆς βασιζομένου. Ἦτο ἰσχυρὰ διαμαρτύρησις κατὰ τοῦ παρελθόντος, προσβολὴ κατὰ τοῦ αἰῶνος, κατὰ τοῦ ψεύδους καὶ τῆς ὑποκρισίας τοῦ ὁποίου ἀντέτασσε τὴν εἰλικρίνειαν καὶ τὴν καθαρότητα τῆς ἀποκαλυπτομένης ἀληθείας. Δι' οὐδενὸς ἄλλου μέσου ἠδύνατο νὰ καταγωνισθῆ ἡ διαφθορὰ καὶ ἡ ἐξαχρείωσις τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, ἢ δι' ἐμβριθοῦς διδασκαλίας, ἥτις ἐξευγενίζουσα τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν, διδάσκουσα εἰς αὐτὴν τὰ δίκαιά της, τὸν ἐκπολιτευτικὸν αὐτῆς προορισμόν, ἤθελεν ἐξαγνίσει τὸν ἄνθρωπον ἀπὸ τοῦ ρύπου τοῦ παρελθόντος καὶ ἀναβιβάσει αὐτὸν εἰς ἀνωτέραν ἠθικὴν σφαῖραν. Δικαίως ὁ Αἰμύλιος ἐπέσυρε καθ' ἑαυτοῦ τοὺς κεραυνοὺς τῆς ἐκκλησίας.¹ Εἶναι εὐτυχῆς, πλήρης μέλλοντος ἡ ἰδέα ἐκείνη, ἥτις ἔρχεται εἰς ῥῆξιν πρὸς τὴν ἐποχὴν, καθ' ἣν ἀποκαλύπτεται· καὶ ἂν ἐπισείεται κατ' αὐτῆς τὸ φάσμα τῆς ἐξοντώσεως, προσγελάσῃ αὐτῇ ἐν τῷ μεμακρυσμένῳ ὀρίζοντι ἡ ἀνατολὴ τῆς νίκης καὶ τοῦ θριάμβου. Οὕτω δὲν παρῆλθε πολὺς χρόνος, καὶ ὁ Αἰμύλιος, ἐπὶ τὸ θετικώτερον διαμορφούμενος καὶ διατυπούμενος ὑπὸ τοῦ Ἐλβετοῦ παιδαγωγοῦ Πεσταλότση, εἰσέδυσεν εἰς τὸ πνεῦμα καὶ τὴν συνείδησιν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, ἥτις διὰ τῆς γαλλικῆς ἐπαναστάσεως, τῶν ἰδεῶν καὶ κηρυγμάτων αὐτῆς ἀνεκαίνιζε νέαν περίοδον ἐν τῇ ἱστορίᾳ.

B'.

Ὅποῖον ἦτο τὸ ἔργον τῆς γαλλικῆς ἐπαναστάσεως; Δὲν εἶναι ὧδε ὁ κατάλληλος τόπος, ἵνα τεθῆ ὑπὸ ἔρευναν καὶ συζήτησιν τὸ θέμα τοῦτο. Ἐν τούτοις θεωρητικοὶ ἀπασῶν τῶν σχολῶν συναντῶνται ἐν τῷ αὐτῷ σημείῳ, ὅσον καὶ ἂν ἀναχωρῶσιν ἐξ ἀντιθέτων ἐπόψεων, ὅτι διὰ τῆς μεγάλης ταύτης μεταβολῆς, κοσμοῖστορικὴν σχοῦσης σημασίαν, ἄρχεται νέα περίοδος ἐν τῷ βίῳ τῆς ἀνθρωπότητος· ἅπασαι αἱ ἰδέαι, οἱ θεσμοί, οἱ νόμοι διαπνέονται ὑπὸ τοῦ πνεύματος αὐτῆς· ἔκτοτε

magnus abintegro sæclorum nascitur ordo.

¹ Ἄμα τῇ δημοσιεύσει αὐτοῦ ὁ Αἰμύλιος ἀνεθεματίσθη ὑπὸ τοῦ τότε ἀρχιεπισκόπου τῶν Παρισίων Χριστοφόρου de Beaumont, ἀλλ' ὁ ἀδίκηθεις φιλόσοφος εὐγενῶς καὶ μετ' ἀξιοπρεπείας ἀπεκρίθη εἰς τὸν κατ' αὐτοῦ ἀφορισμόν, δειχθεὶς πρῶτος καὶ χριστιανικώτερος τοῦ μισαλλοδόξου ἀρχιεπισκόπου.

Ἐλευθερία, ἰσότης, ἀδελφότης καὶ τὸ κατακόρυφον σημεῖον τῆς τριαδικῆς ταύτης μονάδος — ἡ κυριαρχία τοῦ λαοῦ, καθίστανται αἱ ἄρχουσαι, αἱ μητέρες ἰδέαι πάσης προόδου, πάσης συνθέσεως τῆς κοινωνίας· οἱ ἀρχαιότεροι τύποι τοῦ τέως ὑφισταμένου κοινωνικοῦ καθεστῶτος ἀλλοιοῦνται καὶ ἐξαφανίζονται ἢ διὰ τῆς προόδου καὶ τοῦ χρόνου, ἢ διὰ τῆς βίας. Οὕτω τὸ ἔργον τῆς γαλλικῆς ἐπαναστάσεως δύναται νὰ διατυπωθῇ ὡς ἡ χειραφεσία τοῦ ἀτόμου καὶ ἡ ἀνεξαρτησία τοῦ πνεύματος, ἐλευθέρως δρῶντος ἐν τῇ ἱστορίᾳ καὶ διὰ τῆς ἰδίας βουλήσεως διατυποῦντος τὴν ἀποστολὴν αὐτοῦ.

Ἄλλ' ἡ κοινωνία, ἀνακηρύξασα τὴν ἐλευθερίαν αὐτῆς, χειραφετηθεῖσα πάσης αὐθεντείας, ἀνέλαβε μὲν δικαιώματα, ἀλλ' ἅμα καὶ καθήκοντα· ζῶσα ἐν ἐλευθερίᾳ καὶ ἰσότητι, ὀφείλει νὰ ποιῇ κατάλληλον τούτων χρῆσιν, ἄλλως ἀπώλῳλε. Κοινωνικὴ ἐλευθερία ἄνευ πνευματικῆς ἀναπτύξεως καὶ ἐλευθερίας εἶναι φοβερὰ ἄβυσσος, ἀπὸ τῆς ὁποίας ὀφείλει νὰ προσέχη πᾶσα σωφρονεῦσα κοινωνία.

Ἡ ἀνθρωπίνῃ πρόοδος εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἱστορικῆς ἐργασίας τῶν λαῶν, ἅμα δὲ τὸ ὑπέρτατον τέλος, πρὸς ὃ τείνει πᾶσα κοινωνία· τί δὲ εἶναι ἡ πρόοδος αὕτη, ἢ ἡ σύνθεσις πασῶν τῶν δυνάμεων τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος, ἐλευθέρως διανοουμένου καὶ δρῶντος; Ἄλλὰ πρὸς τοῦτο ἀπαιτεῖται ἡ καλλιέργεια τοῦ νοός, ἢ λογικὴ τούτέστι ἀνάπτυξις τῶν δυνάμεων ἐκείνων, δι' ὧν τελεῖται ἡ πρόοδος. Πᾶσα ἐλευθέρᾳ πολιτεία — κοινωνία ἀνταξία τῆς ἀποστολῆς τῆς, εἶναι ἀρχιτεκτονικὸν οἰκοδόμημα, ὑπὸ τὰς στοᾶς τοῦ ὁποίου συναθροίζονται πᾶσαι αἱ γενεαί· ἀλλὰ τὸ οἰκοδόμημα, ὅπως ἢ στερεόν, ὅπως διατελῇ ἀκράδαντον, ὀφείλει νὰ κτισθῇ ἐπὶ στερεοῦ καὶ ἀσφαλοῦς ἐδάφους μὴ κινδυνεῦον νὰ κλονισθῇ ὑπὸ τῆς πρώτης πνοῆς ἐναντίου ἀνέμου· ἀλλὰ τὸ ἔδαφος τοῦτο, τὸ ὁποῖον εἶναι αὕτη ἡ κοινωνία, καθίσταται ἀσφαλὲς μόνον διὰ προσηκούσης ἀναπτύξεως· οὐδὲν δένδρον δύναται νὰ παραγάγῃ εὐχύμους καὶ ζειδώρους καρποὺς ἄνευ προηγουμένης καλλιεργείας, ἄνευ γῆς καταλλήλου, ἄνευ θερμότητος καὶ ἀέρος.

Νέον, ἀκράτητον, ἰσχυρὸν ρεῦμα ἰδεῶν διαπνέει τὸν βίον τῆς ἀνθρωπότητος ἀπὸ τῶν χρόνων τῆς Ἀναγεννήσεως. Ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ταύτης δεινὴ ἐνεκαινίσθη σύγκρουσις καὶ πάλῃ ἐν τῇ ἱστορίᾳ. Καθὼς τὰ ἀντιτιθέμενα ἀλλήλοις καὶ συγκρουόμενα ἠλεκτρικὰ ρεύματα ἐν τῇ ἀτμοσφαιρᾷ, ἐπιφέρουσι τὰς ἀστραπάς, τοὺς κεραυνούς, τοὺς ὑετούς, καταστρέφοντα πολλάκις, ἀλλ' ἅμα καὶ ζωοποιοῦντα τὴν φύσιν, κατ' ἀνάλογον τρόπον τὰ αὐτὰ φαινόμενα παράγουσιν ἀνάλογα ἀποτελέσματα ἐν τῇ ἱστορίᾳ. Ἡ

σύγκρουσις δὲ αὕτη παρήγαγε τὴν Μεταρρύθμισιν, τὴν πρώτην ἔκφρασιν τῆς αὐτοσυνειδησίας τοῦ νεωτέρου πνεύματος, καὶ εἶτα τὴν γαλλικὴν ἐπανάστασιν, τὴν καθαρωτέραν διατύπωσιν τῶν ἰδεῶν τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς ἰσότητος, ἐφ' ὧν βασιζέται καὶ θεμελιούται τὸ οἰκοδόμημα τῆς νεωτέρας κοινωνίας.

Ἐν τούτοις μὴ προτρέχωμεν τῶν πραγμάτων, ἵνα μὴ προσκόψωμεν.

Ἐλευθερία, Ἰσότης, Κυρίαρχια τοῦ λαοῦ! εἶναι εὐγενεῖς πόθοι ἀναντιρρήτως, ἀλλὰ πόθοι μόνον, ὅποτε ὁ ἄνθρωπος στερεῖται τῆς ἀναπτύξεως ἐκείνης, ἥτις ἐξυψοῦσα αὐτὸν ἐν τῇ σφαίρᾳ τοῦ ἠθικοῦ κόσμου καὶ ἐξευγενίζουσα ὑπὸ πᾶσαν ἔποψιν, καθίστησιν ἱκανὸν πρὸς τὴν πλήρη κατανόησιν τῆς σημασίας, ἣν κέκτηται ἐν τῇ κοινωνίᾳ καὶ ἐν τῇ πολιτείᾳ. Τί εἶναι ἡ ἐλευθερία, ἄνευ τῆς πνευματικῆς ἀναπτύξεως, ἥτις εἶναι ἡ ἠθικὸς καὶ ἡ αὐτοσυνειδησία τῆς κοινωνίας; Ἐρωτήσατε τὸ χρηστήριον τῆς ἱστορίας: Ἦτο ἐλευθέρᾳ ἡ Ἑλλάς κατὰ τοὺς χρόνους τῆς πτώσεως αὐτῆς, ὅποτε ὁ κυρίαρχος λαὸς τῶν Ἀθηνῶν ἀνήγειρε 360 ἀνδριάντας εἰς Δημήτριον τὸν Φαληρέα, ἵνα καταρρίψῃ αὐτοὺς τὴν ἐπαύριον, ἐπανεγείρων αὐτοὺς καὶ πάλιν θλιβερά σήματα τιμῆς τοῦ πρώτου δημαγωγοῦ ἢ τυράννου, ὅστις ἤθελε κολακεύσει τὰ πάθη τοῦ ὄχλου καὶ παραπλανήσει τὴν πολιτικὴν αὐτοῦ ματαιοφροσύνην καὶ ἐπιπολαιότητα. Ἐλέγετο ἐλεύθερος καὶ κυρίαρχος ὁ λαὸς τῆς Ῥώμης, ὅποτε μετηρσιούτο εἰς ψευδῆ ὕψη ὑπὸ τῆς ὑπούλου διαλεκτικῆς τοῦ Ἀντωνίου, ἵνα καταπέσῃ ἐπὶ τέλους ἐξηντλημένος καὶ γονυκλινῆς πρὸ τοῦ εἰδώλου τοῦ Αὐτοκράτορος, ἐν τῷ ὁποίῳ ἐφαντάζετο τὴν ὑψίστην ἔκφρασιν τῆς ἐθνικῆς καὶ πολιτικῆς αὐτοῦ κυριαρχίας· ὁ λαὸς ἐκεῖνος, ὁ στερούμενος τῶν πρώτων στοιχείων πάσης πνευματικῆς τροφῆς καὶ ἀναπτύξεως, ἀλλ' ἀπλούστατα εὐχαριστούμενος μὲ *Panem* καὶ *Circenses*, τὸ δηλητήριο τοῦτο, τὸ καταστρέψαν τὸν στόμαχον αὐτοῦ, ἐξαντλήσαν τὸν φυσικὸν καὶ ἠθικὸν αὐτοῦ ὀργανισμόν καὶ ὀδηγήσαν αὐτὸν εἰς τὴν κατάπτωσιν, εἰς τὸν ἄδοξον θάνατον ἐπὶ τέλους. Ἦσαν ἐλεύθεραι αἱ πολιτεῖαι τῆς Ἰταλίας περὶ τὰ τέλη τῆς Ἀναγεννήσεως, ὅποτε ἐφυλλορρόουν ἐν πρὸς ἐν τὰ εὐώδη ἐκεῖνα ἄνθημα τοῦ στέμματος τῆς πιπτούσης χερσονήσου ὑπὸ τὴν δηλητηριώδη πνοὴν τῶν Βοργιῶν, τοῦ τσαπισμοῦ καὶ τῶν ἄλλων ἠθικῶν ἐπιδρομῶν καὶ σφαγιαστῶν τῆς ἐθνικῆς συνειδήσεως καὶ ἀνεξαρτησίας. Ἐφρόνει ἑαυτὸν ἐλεύθερον ὁ γαλλικὸς λαὸς κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ τρόμου δίκην μαντικῆς Πυθίας ἀξιῶν ν' ἀποκαλύψῃ εἰς τὴν ἀνθρωπότητα τὰ δίκαια αὐτῆς, καὶ ἐν τούτοις ἦτο δεῦλος ἀγρίων παθῶν, ἄθυρμα τῶν συγχρόνων δη-

μαγωγῶν, αἱ δὲ ἡμέραι ἐκεῖναι ἀποτελοῦσι τὰς ζοφερωτέρας ἐν τῇ ἱστορίᾳ αὐτοῦ σελίδας.

Ὁ λαὸς ὁ στερούμενος πνευματικῆς ἀναπτύξεως, στερεῖται καὶ πνευματικῆς ἐλευθερίας· καὶ ἂν δὲν εἶναι δοῦλος ἐτέρου τινὸς κυρίου, εἶναι δοῦλος ἑαυτοῦ, δοῦλος τῶν παθῶν του. Ὁ Ὅμηρος λέγει :

« Ἡμισυ γὰρ τ' ἀρετῆς ἀποαίνυται εὐρύοπα Ζεὺς
ἀνέρος, εὖτ' ἂν μιν κατὰ δούλιον ἤμαρ ἔλθῃσιν. » ¹

οὐδέποτε παρίσταται κίνδυνος σοβαρώτερος διὰ τὴν ἐλευθερίαν καὶ τὴν ἠθικότητα τῶν ἐθνῶν, οἷος ὁπότεν ἀμαθὴς ὄχλος, ἀγνοῶν ν' ἀρθῆ ὑπὲρ ἄνω τῶν προλήψεων καὶ τῶν παθῶν αὐτοῦ, ἀξιοῖ νὰ ἐπιβάλη τὴν βούλησιν αὐτοῦ εἰς τὴν κοινωνίαν. Ὅργανον τοῦ ἐπιτηδαιοτάτου τῶν δημαγωγῶν, λατρεύων τὸ ἴδιον εἶδωλον, ὡς ὁ φαντασιοκόπος τοῦ ἀρχαίου μύθου, δ' ἐρασθεὶς τῆς ἰδίας εἰκόνας, παραφρονεῖ ἐπὶ τέλους· καὶ τότε τελεῖ, ἐν ὀνόματι ἀείποτε τῆς ἐλευθερίας, τὰς παρεκτροπὰς ἐκεῖνας τῆς μαγίας καὶ τῆς ἀπογοίας, αἵτινες ἐξαντλοῦσαι τὸν κοινωνικὸν αὐτοῦ ὀργανισμόν, θέλουσιν δδήγησαι αὐτὸν θάσσον ἢ βράδιον εἰς τὴν ἀπαγόρευσιν—εἰς τὴν δουλείαν. Μὴ δὲν εἶναι τοιαύτη ἡ ἱστορία καὶ ἡ ἔκβασις ὅλων τῶν παρεκτροπῶν καὶ τῶν καταχρήσεων τῆς ἐλευθερίας ;

Ἡ ἀνατροφή εἶναι ἀποκάλυψις, εἶπεν ὁ Λέσσιγγ· καὶ ἐν τῇ φράσει ταύτῃ περιλαμβάνεται ἐν ὀλίγοις πλήρης ἡ ἔννοια τῆς πνευματικῆς ἐκείνης κινήσεως τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, ἥτις προοιμιασθεῖσα διὰ τῆς Ἀναγεννήσεως, διατυπωθεῖσα κατ' ἐξοχὴν ἀπὸ τῆς Μεταρρυθμίσεως ἐν τῇ εὐρωπαϊκῇ κοινωνίᾳ, ἔρριψε τὸν σπόρον τῆς ζωῆς καὶ τῆς γονιμότητος ἐν τῇ πάλῃ τοῦ δεκάτου ὀγδόου αἰῶνος, παρήγαγε τὴν γαλλικὴν ἐπανάστασιν, ὁσημέραι δὲ θριαμβεύουσα, τείνει νὰ δημιουργήσῃ τὴν κοινωνίαν ἐπὶ βάσεων εὐρυτέρων καὶ ἀσφαλεστέρων. Ἡ μεριμνώσα ὑπὲρ τῆς ὑπάρξεως καὶ τοῦ μέλλοντος αὐτῆς πολιτεία ἐπὶ ποινῇ θανάτου ὀφείλει νὰ μὴ ὀλιγωρήσῃ τῆς ἀληθείας ταύτης. Ἡ δύναμις ἐνὸς λαοῦ δὲν ἀπορρέει ἀπὸ τῆς φυσικῆς, ἀλλ' ἰδίως καὶ κατ' ἐξοχὴν ἀπὸ τῆς ἠθικῆς καὶ πνευματικῆς αὐτοῦ ζωῆς καὶ υγιείας, ἥτις μόνον διὰ τῆς καταλλήλου ἀνατροφῆς καὶ παιδείας ἐπιτυγχάνεται καὶ κρατύνεται. Δὲν εἶχεν ἄδικον ὁ Λεϊβνίτιος, διατυπῶν τὴν εὐγενῆ καὶ μεγαλόφρονα ἐκείνην σκέψιν : Δότε μοι κατάλληλον σύστημα δημοτικῆς παιδεύσεως, καὶ ὑπόσχομαι ἐν μιᾷ γενεᾷ ν' ἀναγεννήσω σύμπασαν τὴν ἀνθρωπότητα !

¹ Ὀδυσσ. Γ. 322.

Γ'.

Ἡ ἐλευθερία, ἡ ἰσότης, ἡ κυριαρχία τοῦ λαοῦ φαίνονται πραγματούμεναι κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον ἐν τῇ πολιτικῇ κοινωνίᾳ διὰ τῆς καθολικῆς ψηφοφορίας. Δι' αὐτῆς διατυπῶνται ἡ ἔκφρασις τῆς βουλήσεως τῆς ὀλομελείας τοῦ λαοῦ περὶ τῶν ἐκάστοτε ἠθικῶν, κοινωνικῶν καὶ πολιτικῶν προβλημάτων, τῶν ἐνδιαφερόντων τὸν κοινωνικὸν διάκοσμον.

Ἡ καθολικὴ ψηφοφορία λειτουργεῖ κατ' ἐξοχὴν ἐν τῷ πολιτειακῷ τύπῳ τῆς δημοκρατίας. Ὅπου ὁ λαὸς λαμβάνει τὴν πρωτοβουλίαν ἐν τῇ κυβερνήσει τῆς χώρας, ἥτις ἀπορρέει ἀπὸ τῆς συνειδήσεως αὐτοῦ καὶ τῆς βουλήσεως, ἡ πολιτεία ἐκείνη δὲν δύναται ἢ νὰ ἐκφράζη τὰς τάσεις, τὰ ἰδεώδη καὶ τοὺς τύπους τῆς ὀλομελείας τοῦ ἔθνους. Ὁ δὲ πολιτειακὸς οὗτος τύπος, οὗ τὴν πραγμάτωσιν ἐπιζητεῖ ἡ πολιτικὴ τῶν νεωτέρων λαῶν ἐργασία — κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὰς πολιτικὰς θεωρίας τῆς ἀρχαιότητος καὶ τῶν μέσων αἰώνων — εἶναι ἡ ἀνάλογος καὶ ἐξ ἴσου συμμετοχὴ πάντων εἰς τὰ τῆς πολιτείας. Ἄλλ' ἡ πολιτεία, ἐν τῇ ἀπολύτῳ αὐτῆς ἐννοίᾳ, ὀφείλει νὰ ᾔηται ἡ καθολικωτάτη καὶ γνησιωτάτη διατύπωσις τῆς ἀνθρωπίνης τελειότητος. Ἐὰν δὲ ἡ δημοκρατικὴ πολιτεία εἶναι ὁ ἀληθέστερος τῆς πολιτείας τύπος, διὰ τοῦ τύπου τούτου ὀφείλει νὰ ἐκφράζηται ἀναμφιβόλως ἅπασα ἡ ἠθικὴ καὶ ἡ πνευματικότης τῆς κοινωνίας, τῆς ὁποίας διατελεῖ ἡ ὑψίστη ἔκφρασις. Πῶς λοιπὸν δύναται νὰ κατορθωθῇ τοῦτο, ὅταν ἡ κοινωνία, ὅταν ὁ παράγων αὐτῆς λαὸς στερεῖται τῶν προσόντων ἐκείνων, ἅτινα συγκεντρούμενα ἐπὶ τὸ αὐτό, ἀποτελοῦσι τὴν τελειότητα καὶ τὴν ἀρμονίαν, ἥτις ἀπαιτεῖται πρὸς σχηματισμὸν πολιτείας, ἐκφραζούσης τὸ σύνολον τῶν ποικίλων ἠθικῶν στοιχείων, ἅτινα ἀπορρέουσιν ἀπὸ τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως καὶ ἰδέας; Ἡ πολιτεία, εἶπεν ὁ Ἐγγελοσ, εἶναι ἡ ὑπερτάτη ἔκφρασις τῆς ἀνθρωπίνης ἠθικότητος, ἀλλὰ τότε αὕτη κατ' ἐξοχὴν πραγματεῖται, ὅταν τυγχάνη γνησίᾳ παράστασις τῆς ἐλευθέρου καὶ ἀνεξαρτήτου τοῦ ἀνθρώπου συνειδήσεως.

Ἐν μέσῳ τῆς ἀρχούσης σήμερον κοινωνικῆς συγχύσεως καὶ διαπάλης, φυσικῆς συνεπειᾶς τῶν μεγάλων κοινωνικῶν καὶ πολιτικῶν ἀναστατώσεων, αἵτινες ἐπὶ τοσοῦτον ἠλλοίωσαν τὸ καθεστῶς ἐν Εὐρώπῃ, νέα ἐθνολογικὰ καὶ πολιτικὰ συστήματα παραγαγοῦσαι, ἡ εὐρωπαϊκὴ ἐπιστήμη ὠφελε ν' ἀνησυχῆσῃ περὶ τοῦ μέλλοντος τῆς εὐρωπαϊκῆς κοινωνίας. Ἄλλοτε ὁ ἠθικὸς κόσμος ἐβασίζετο ἐπὶ τῆς διπλῆς βάσεως τοῦ βωμοῦ καὶ τοῦ θρόνου· σήμερον δὲ ἀμφότεροι οὗτοι οἱ ὑποστᾶται τοῦ ἀρχαίου κοινωνικοῦ καθεστώτος συνετρίβησαν ἢ ἀνεστράφησαν· ἡ παράδοσις κατέπεσεν

ἐν τῇ συνειδήσει τῆς κοινωνίας, ὁ δὲ λόγος ἀνεκηρύχθη ὡς τὸ α καὶ τὸ ω τῆς κοινωνικῆς ὑπάρξεως, ὡς ἡ πανσθενῆς ἀρχὴ τῆς νέας δημιουργίας, καθ' ἣν ἐποχὴν ἡ ἀτομικότης ἀνακηρύσσεται καὶ διατυποῦται ὡς ὁ σπουδαιότατος πλάγος τοῦ νέου βίου τῆς ἀνθρωπότητος, ζητεῖται δὲ τίνι τρόπῳ ἡ ἀτομικότης αὕτη θ' ἀποτελεσθῆ τελεία, κοινωνικός τις ὡς οἶον τε καθ' ἑαυτὴν μικρόκοσμος. Ἡ ἀποκάλυψις τότε κατήρχετο ἄνωθεν, ἀπὸ τοῦ βωμοῦ, ἀπὸ τοῦ θρόνου, θείων τὴν κλήσιν ἔχοντας, καὶ σήμερον ἀπορρέει ἀπὸ τῆς συνειδήσεως τῶν λαῶν καὶ τῶν ἀτόμων. Ἡ ἐξύψωσις λοιπὸν καὶ ἡ τελειοποίησις τῆς συνειδήσεως ταύτης ἔσται τὸ κύριον μέλημα, ὁ ὑπέρτατος σκοπὸς τῆς νέας κοινωνίας καὶ τῆς ἐπιστήμης. Τίνι τρόπῳ θέλει τελεσθῆ τοῦτο; Ἴδου τὸ ζήτημα.

Ἡ δημοκρατία, ὡς πολιτικὸς τύπος ἐν τῇ νεωτέρᾳ κοινωνίᾳ, δὲν εἶναι φράσις, εἶναι ἀλήθεια, ἐσημέραι διατρανουμένη ἀπὸ τῆς γαλλικῆς ἐπαναστάσεως. Ὅποια ἀπελπισία ἀφ' ἐνός, ὁποῖος ἐνθουσιασμός ἀφ' ἑτέρου κατέλαβε τὴν σκέψιν τῶν φιλοσόφων καὶ τῶν δημοσιολόγων, ἀρχομένου τοῦ αἰῶνος τούτου! Οἱ μὲν κατηράσθησαν καὶ ἀνεθεμάτισαν τὸ πνεῦμα τοῦτο τῶν νεωτέρων χρόνων, πνεῦμα καταστροφῆς καὶ ἐρημώσεως, καὶ ἐζήτησαν νὰ ἐπαναγάγῃ τὴν ἀνθρωπότητα εἰς τοὺς παλαιούς τύπους, εἰς τὸν ἀρχαῖον βίον· ἄλλοι πάλιν, ἐκπλαγέντες ἐκ τοῦ μεγαλοπρεποῦς θεάματος, ἐκλιναν τὸ γόνυ πρὸ τοῦ ἀνατέλλοντος νέου εἰδώλου, καὶ ἐθεοποίησαν αὐτὸ μέχρι φανατισμοῦ, παραπλανηθέντες ἐπὶ τέλους εἰς ἀδιεξίτητους ἀτραπούς μυστικῆς λατρείας. Ἀλλ' ἐκ τῆς ἀντιθέσεως καὶ τῆς πάλης ταύτης ἀμφοτέρων τῶν ἀπόψεων ἤρξατο ἀνατέλλουσα καὶ καταφαινομένη ἡ ἀλήθεια. Ἡ δημοκρατία εἶναι γεγονός· ἀλλ' ἐὰν ἐν τῇ φυσικῇ αὐτῆς καταστάσει ὁμοιάζει πρὸς πολυκέφαλον θηρίον, ἀδυνατοῦν νὰ συλλάβῃ ὠρισμένην τινὰ σκέψιν ἢ τύπον πρὸς πραγμάτωσιν, ὠργανωμένη, ἠθικὸν σῶμα ἀποτελοῦσα, δύναται νὰ ἐπιτελέσῃ τὸν προορισμὸν αὐτῆς ἄνευ ματαίων ἀνατροπῶν καὶ ἀλλοιώσεων.

Ἡ ἰδέα αὕτη, ἥτις ἐπραγματοῦτο ἤδη ἐν τῇ ὑπερωκεανείῳ μεγάλῃ τοῦ νέου κόσμου δημοκρατίᾳ, ἦτο μονονουχὶ ἄγνωστος ἐν τῇ γηραιᾷ Εὐρώπῃ, ἢ κατὰ θεωρίαν μόνον, ναυαγήσασα πολλάκις ἐν τῇ ἐφαρμογῇ καὶ ἀναμένουσα τὸν ἄνδρα, ὅστις ἔμελλε νὰ καταστήσῃ αὐτὴν προσιτὴν καὶ καταληπτὴν ἐν τῇ νεωτέρᾳ κοινωνικῇ ἐπιστήμῃ.

Ἐν ἔτει 1830 εἶχεν ἠττηθῆ ἐκ νέου τὸ ἀρχαῖον καθεστῶς ἐν Γαλλίᾳ. Τὸ δημοκρατικὸν ρεῦμα, τολμηρὸν καὶ ἀκάθεκτον ἐπὶ τῷ νέῳ θριάμβῳ του, ἤρξατο ἀπειλοῦν νὰ κατακλύσῃ ὑπὸ τὰ κύματά του πάντα θεσμόν, πᾶσαν ἠθικὴν ἀρχήν, ἥτις ἐφαίνετο καθ' οἷονδὴποτε τρόπον συνδεομένη

μετὰ τοῦ ἀρχαίου καθεστώτος. Κραυγαὶ θριάμβου ἀφ' ἑνός, φοίκης καὶ ἀπελπισμοῦ ἀφ' ἑτέρου συνέχουν ἐπὶ μᾶλλον ἢ διελεύκαινον τὴν ἀμφίβολον καὶ σκιερὰν ὄψιν τῶν ἐπιπροσπύοντων ἐν τῇ κοινωνίᾳ προβλημάτων.

Ἐν τοιαύτῃ καταστάσει πραγμάτων νέος τις ἀνὴρ ἀπεβιβάζετο ἐκ Γαλλίας εἰς Ἀμερικὴν, ἥτις ἀπὸ δεκαετηρίδων ἤδη δημοκρατουμένη, παρείχε τὸ μοναδικὸν παράδειγμα ἐν τῇ ἱστορίᾳ μεγάλης πολιτείας ὑπὸ δημοκρατικούς θεσμούς διαβιούσης, χωρὶς ἐπικείμενός τις κίνδυνος νὰ ἐπαπειλῆ τὸ μέλλον αὐτῆς· τρόφιμος τῆς συγχρόνου φιλοσοφικῆς παιδείσεως, βαθὺς τὸν νοῦν καὶ ἀνεξάρτητος τὸ φρόνημα ὁ Ἀλέξιος Τοκβίλλος — διότι οὗτος ἦτο ὁ νέος ἀνὴρ, ὁ φεύγων τοὺς γηραιούς καὶ μηδὲν λέγοντας ναοὺς τῆς εὐρωπαϊκῆς σοφίας, παρ' ὧν οὐδὲν ἠδύνατο νὰ διδαχθῆ, μεθ' ὅλην τὴν πείραν τῶν αἰώνων καὶ τῆς ἱστορίας, ἵνα μελετήσῃ τὸ πρόβλημα τοῦ μέλλοντος τῆς ἀνθρώπινης κοινωνίας εἰς τὰ παρθενικά δάση καὶ τὰς ἀρτιγενεῖς κοινωνίας τοῦ νέου κόσμου — ἠκιστα ἀνησυχῶν διὰ τὰς τάσεις τῆς ἐποχῆς αὐτοῦ, διὰ τὴν ἄρχουσαν ἐν αὐτῇ σύγχυσιν, δὲν ἀπηλπίσθη ἐπὶ τῇ φαινομενικῇ ταύτῃ ἀπειλῇ τῆς νέας ἰδέας· ἐσκέπτετο ἀναμφιβόλως ὅτι πᾶσα νέα ἀρχή, κατὰ πρῶτον ἐμφανιζομένη ἐν τῷ ἱστορικῷ βίῳ τῆς ἀνθρωπότητος, δὲν εἶναι ἀπόλυτος ἔκφρασις τελειότητος· ὡς ἐκ τῆς φύσεως δ' αὐτῆς μετέχει ἀγαθοῦ τινος καὶ πονηροῦ· ἀπόκειται λοιπὸν εἰς τὸν ἀνθρώπινον λόγον νὰ συντελέσῃ εἰς τὴν αὐξήσιν τοῦ πρώτου καὶ τὴν μείωσιν τοῦ δευτέρου· ἡ ἀνάπτυξις ἄρα, ἡ ἠθικὴ διαπαιδαγώγησις τῆς κοινωνίας ὀφείλει νὰ ἦναι ἡ μελέτη τῆς πολιτικῆς ἐπιστήμης, τὸ α καὶ τὸ ω τῆς ἀνθρώπινης ἐργασίας· ἐκ τοῦ ἀποκλειστικοῦ θριάμβου δημοκρατίας, ἀδιοργανώτου, ἀκατασκευάστου, ὑπ' ἐνστικτων μᾶλλον ἀγομένης ἢ ὑπὸ τοῦ λόγου, δὲν κινδυνεύει μόνον ἡ ἐλευθερία τοῦ ἀτόμου, ἡ ἐλευθερία τῆς συνειδήσεως, ἀλλὰ καὶ αὐτὴ ἡ πολιτικὴ ἐλευθερία, ὑποκειμένη εἰς τὰς ἰδιότροπους μεταβολὰς ἀγνοούσης πλειονοψηφίας, μεταβαλλομένης ἐν τῇ ἐλαχίστῃ μεταβολῇ τῆς κοινωνικῆς ἀτμοσφαιράς.

Ὁ Τοκβίλλος, κατόπιν ἐμβριθοῦς μελέτης τῆς μεγάλης δημοκρατίας, κατέληγεν εἰς τὸ ἀκόλουθον συμπέρασμα: «Παίδευσις τῆς δημοκρατίας, ἐμψύχωσις εἰ δυνατόν τῶν πεποιθήσεων αὐτῆς, ἐξαγνισμὸς τῶν ἠθῶν αὐτῆς, διαρρύθμισις τῶν κινήσεών της, βαθμιαία ὑποκατάστασις τῆς ἐπιστήμης τῶν πραγμάτων εἰς τὴν ἀπειρίαν αὐτῆς, τῆς γνώσεως τῶν ἀληθῶν συμφερόντων εἰς τὰ τυφλὰ ἔνστικτά της, ἐφαρμογὴ καταλλήλου τῶν καιρῶν καὶ τῶν τόπων κυβερνήσεως, τροποποιήσις αὐτῆς κατὰ τὰς περιστάσεις καὶ τοὺς ἀνθρώπους· τοιοῦτον τυγχάνει τὸ πρῶτον τῶν καθηκόντων,

τὸ ἐπιβαλλόμενον κατὰ τὰς ἡμέρας ἡμῶν εἰς τοὺς διευθύνοντας τὰς κοι-
νωνίας.

«Διὰ κόσμον ὅλως νέον παρίσταται χρεία νέας πολιτικῆς ἐπιστήμης.»¹

Ταύτην δὲ τὴν νέαν πολιτικὴν ἐπιστήμην, τὴν ὁποίαν συνελάμβανεν ὁ ἀποδημητῆς Εὐρωπαῖος ἐν τῇ ἀρτιγενεῖ καὶ σφριγώσῃ δημοκρατίᾳ τοῦ νέου κόσμου, διετύπου ἐπανελθὼν εἰς Γαλλίαν ἐν κλασικῷ συγγράμματι : *La démocratie en Amérique*, ἀπὸ τῆς δημοσιεύσεως τοῦ ὁποίου ἀληθῶς ἄρχεται νέα περίοδος ἐν τῇ πολιτικῇ ἐπιστήμῃ τῆς Εὐρώπης.

Ὁ μέγιστος τῶν κινδύνων τῆς δημοκρατίας, ἐσκέπτετο ὁ συγγραφεύς, εἶναι ἡ ἐξασθένησις καὶ ἡ καταστροφή τῆς ἀνθρωπίνης ἀτομικότητος· ὑπάρχει τις ἀληθῶς δόσις φθόνου καὶ ζηλοτυπίας ἐν τῇ δημοκρατικῇ ιδέᾳ, ἥτις δὲν ἠδύνατο νὰ διεκφύγῃ τὴν σώφρονα προσοχὴν τοῦ ἐμβριθοῦς παρατηρητοῦ· μόνη δὲ ἡ ἐκπαίδευσις—ὁ ἠθικὸς οὗτος ἐξαγνισμὸς τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως—δύναται νὰ κρατύνῃ τὸ αἶσθημα τῆς γενναιοφροσύνης καὶ τῆς ἠθικότητος, ἐνῶ τὸναντίον ἡ ἔλλειψις αὐτῆς, ἡ ἀδιαφορία, ἐπιφέρει θανάσιμον ψυχὸς εἰς τὸν νοῦν καὶ εἰς τὴν καρδίαν, ἐγκυμονοῦσα καὶ προάγουσα τὸν ἀπελπισμὸν καὶ τὴν ἠθικὴν αὐτοκτονίαν τῶν ἀτόμων, τῶν κοινωνιῶν ἐπὶ τέλους.

Mens agitat molem· ἄνευ τῆς πνευματικῆς ἐξάρσεως τοῦ λαοῦ οὐδὲν δύναται νὰ ἐπιτευχθῇ γενναῖον καὶ μέγα. Ἡ πνευματικὴ ἀνάπτυξις, κρατύνουσα τὴν ἀνθρωπίνην ἀτομικότητα, ἐξευγενίζει αὐτήν, ἐξεγείρουσα ἀπὸ τῆς ταπεινῆς ἀπόψεως τοῦ βίου εἰς τὴν καθαρὰν ἀτμόσφαιραν τοῦ ἀληθοῦς, τοῦ ἀγαθοῦ, τοῦ καλοῦ· ἀπὸ τῆς ὑψηλῆς ταύτης σκοπιᾶς τῶν ὄντων δεικνύουσα εἰς τὸν ἄνθρωπον τὴν ὑψηλὴν αὐτοῦ εἰμαρμένην, οὐδεμίαν θυσίαν θέλει ἐπιβάλλει αὐτῷ· τιθεμένη δὲ τὴν ἐλευθερίαν καὶ τὴν ἀτομικότητα ἀσφαλῆ καὶ ἰσχυρὰν βάσιν τῆς ἠθικῆς αὐτοῦ ζωῆς καὶ ὑπάρξεως, θέλει καταστήσει αὐτὸν ἐξοχὸν ἄνθρωπον καὶ πολίτην, ἀπολαμβάνουσα τὴν ὑπκοὴν ἐκείνην, ἥτις, καθαρὸν τυγχάνουσα ἀποτέλεσμα τῶν πεποιθήσεών του, δὲν εἶναι τυφλὴ μόνον ὑποταγὴ, ἀλλὰ φωτεινὴ ἀντίληψις καὶ συνείδησις τῶν καθηκόντων αὐτοῦ ἐν τῇ κοινωνίᾳ.

Τὰς ἀρχὰς ταύτας ἔτεινε πραγματοποιῶσα ἡ Ἀμερικὴ, καθ' ἣν ἐποχὴν ἡ μήτηρ αὐτῆς ἐν τῷ πολιτισμῷ Εὐρώπῃ ἐσκέπτετο ἔτι περὶ ἀπολύτων συστημάτων καὶ τρόπων ὀργανώσεως τῆς δημοκρατικῆς πολιτείας, πρὶν ἢ εἰσέτι προβῆ εἰς τὴν λύσιν ἐτέρων, μᾶλλον κατεπειγόντων προβλημάτων. Ὅ,τι ἡ ἐν Εὐρώπῃ ἐπιστήμη, ἄλλοτε μὲν ὀπισθοδρομικὴ, ἄλλοτε δὲ ριζοσπαστικὴ ἠγνόμεναι νὰ διατυπώσῃ ἀρχούντως, ἐλάμβανε χώραν καὶ ὑπόστα-

¹ *De la Démocratie en Amérique — Introduction.*

σιν ἐν τῇ νεαρᾷ δημοκρατίᾳ, ἥτις μόλις ἀναδύσασα ἀπὸ τῶν παρυσίων αὐτῆς δασῶν, προὔτίθετο τύπος καὶ διδάσκαλος ἐθνῶν γεγηρακότων ἤδη καὶ ἐν τῇ πείρᾳ καὶ ἐν τῇ θεωρίᾳ.

Ἡ πρώτη ἀρχή, ἐφ' ἧς ὀφείλει νὰ βασιζῆται πᾶσα κοινωνία, εἶναι ἡ τάσις πρὸς ἀνάπτυξιν τῶν ἐν σπέρματι ὑφισταμένων στοιχείων τοῦ ἠθικοῦ καὶ πνευματικοῦ αὐτῶν πλούτου. Παρῆλθεν ἡ ἐποχή, καθ' ἣν ὀξυδερκῆς πολιτικὸς ἀνὴρ, οἷος ὁ Ριχελιεύς, ἠδύνατο νὰ γράφῃ ὡς ἐξῆς ἐν τῇ πολυκρότῳ αὐτοῦ πολιτικῇ διαθήκῃ: «ἐὰν οἱ λαοὶ ᾔσαν λίαν εὐδαίμονες, ἤθελεν εἶναι ἀδύνατον νὰ κρατηθῶσιν ἐντὸς τῶν ὁρίων τοῦ καθήκοντός των· βᾶσις δ' αὐτῶν εἶναι, ὅτι ἔχοντες γνώσεις ὀλιγωτέρας τῶν ἄλλων τῆς κοινωνίας τάξεων, πολλῶ μᾶλλον ἀνεπτυγμένων καὶ πεπαιδευμένων, ἂν δὲν ἤθελον περιορισθῆ ὑπὸ τινος ἀνάγκης, δυσχερῶς ἤθελον διαμείνει ἐντὸς τῶν ὁρίων, τῶν ὑπὸ τῆς λογικῆς καὶ τῶν νόμων προδιαγεγραμμένων αὐτοῖς.»¹

Ἐν ἐλευθέρᾳ κοινωνίᾳ ἡ καθολικὴ ἐκπαίδευσις εἶναι ἡ ζωοποιὸς βροχή, ἡ μέλλουσα νὰ συντελέσῃ εἰς τὴν νέαν βλάστησιν καὶ καρποφορίαν· σοφῶς ὠργανωμένη κοινωνία ὀφείλει ὑπὲρ πᾶν ἄλλο νὰ προαγάγῃ τὴν δημοσίαν ἀνάπτυξιν, τὴν τοσοῦτον ἐξείρουσαν τὸν ἠθικὸν χαρακτήρα, τὴν τοσοῦτον κρατύνουσαν τὰς πνευματικὰς δυνάμεις, ἀποκκλύπτουσαν δὲ νέας ἰδέας καὶ νέους κόσμους. Κοινωνία ἀνεχομένη τὴν ἀπαιδευσίαν, καθίσταται ἔνοχος ἠθικῆς καὶ πνευματικῆς αὐτοκτονίας· ἡ δὲ ποινὴ θέλει ἐπέλθει θάσσον ἢ βράδιον. Ἡ πολιτεία ὀφείλει νὰ ἐξασφαλίζῃ τὴν παιδείαν τῶν μελῶν τῆς κοινωνίας, ὡς ἐξασφαλίζει καὶ τὴν ἀσφάλειαν αὐτῶν. Ἐκεῖνο τὸ παιδίον τῶν ἀγρῶν ἢ τῆς ταπεινοτάτης κοινωνικῆς καταστάσεως, ἐπὶ τοῦ μετώπου τοῦ ὁποίου ἀκτινοβολεῖ ἡ θεία ἐκλαμψὶς δημιουργικῆς τινος ἰδέας, τίς οἶδεν εἰς οἴαν ἀφάνειαν, εἰς οἴαν λήθην εἶναι προωρισμένον! μάτην ἐτάραξαν τοὺς ὕπνους αὐτοῦ μυστικά, θεσπέσια ὄνειρα συγκεχυμένου μέλλοντος· εἶναι πεπρωμένον ν' ἀποθάνῃ ἐν ἀφανείᾳ, καὶ ὁμῶς θὰ ᾔτο ἐξοχόν τι σημεῖον ἐν τῇ τέχνῃ, ἐν τῇ ἐπιστήμῃ, ἐν τῇ πολιτείᾳ, ἐφευρετικὴ τις καὶ ῥηξιμέλεσθος διάνοια, ἂν ἐτύγχανε τῆς ἀποχρώσεως ἐκπαιδεύσεως, ἥτις ἤθελε πκράσχει ἀναμφιβόλως πτέρυγας εἰς τὴν φαντασίαν αὐτοῦ καὶ τὴν σκέψιν. . . Οὕτως ἐλλείψει ἐκπαιδεύσεως τὰ ἐνυπάρχοντα σπέρματα τῆς μεγαλοφυΐας ἐμαράνθησαν ὑπὸ τὸν παγετὸν τῆς ἀπαιδευσίας, ἡ δὲ κοινωνία ἐστερήθη ἀνδρός, ὅστις ἤθελεν ἴσως διαχαράξῃ νέας τρίβους καὶ ἀνακαλύψει νέους ὀρίζοντας ἐκπολιτευτικῆς ἐργασίας.

¹ Richelieu, Testament politique I Sect. V. du Peuple.

(Ἔπεται συνέχεια).